

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za bohemistiku

ŽENSKA SEKSUALNOST U ROMANIMA
ZUZANE BRABCOVE I IVE PEKÁRKOVE

Diplomski rad

Studentica: Lana Čiček

Mentorica: dr.sc. Katica Ivanković, red.prof.

Zagreb, prosinac 2015.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Feminizam i subjekti spola i roda.....	4
2.1. Ženski subjekt.....	4
2.2. Identitet književnog subjekta.....	5
2.3. Spol i rod.....	6
2.4. Žene u kontekstu spola i roda.....	7
2.5. Češko žensko pismo.....	9
3. Zuzaná Brabcová – <i>Rok perel</i>	11
3.1. O autorici.....	11
3.2. Roman <i>Rok perel</i>	12
3.3. Lezbijsko i gej pismo.....	13
3.4. Homoseksualnost i identitet.....	13
3.5. Tijelo i identitet.....	18
4. Iva Pekárková – <i>Kulatý svět</i>	22
4.1. O autorici.....	22
4.2. <i>Kulatý svět</i>	23
4.3. Tijelo kao sredstvo izražavanja.....	24
4.4. Žena kao seksualni subjekt.....	26
4.5. Stvaranje identiteta.....	28
5. Zaključak.....	32
6. Literatura.....	33

1. Uvod

Identitet ženskog subjekta postao je jedna od temeljnih tema feminističke kritike. Feministička kritika u svojem se razvoju odmaknula od promatranja žena kao jedinstvenog tijela te je počela gledati žene kao zasebne jedinice zasebnih identiteta, stavova, osjećaja i iskustava. Budući da ne postoji jedinstvena grupa koju feminizam treba predstavljati, feministička kritika okreće se k individualnom traženju identiteta. Dugo vremena ženski je identitet postojao i bio promatran isključivo u binarnoj opoziciji s muškim identitetom. Feminizam, kao sredstvo promicanja jednakosti, to nije mogao dopustiti. Bilo je potrebno staviti ženski subjekt u nove okvire i pružiti mu mogućnost samostalnog otkrivanja identiteta, koje se temelji na vlastitim iskustvima, neovisno od muškaraca. Mnoge suvremene autorice u svojim djelima usmjeravaju pažnju ka formiranju identiteta glavnih junakinja. Zuzana Brabcová i Iva Pekárková nisu iznimke. U svojim su romanima obje usmjerene prema ženskom subjektu, stavljajući ga u opreku spram muškog, te ga naposljetku oslobađaju spona binarne opozicije i dopuštaju mu vlastiti razvoj.

U ovom ću radu analizirati romane Zuzane Brabcove i Ive Pekárkove te ih smjestiti u kontekst suvremenih feminističkih rasprava o rodu, tijelu i identitetu.

2. Feminizam i subjekti spola i roda

2.1. Ženski subjekt

Feminizam je nastao kao svojevrsna pobuna protiv rodne neravnopravnosti i dominacije muškaraca u javnom, političkom i poslovnom životu. Sve do današnjih dana, feministkinje su u velikoj mjeri usmjerene prema borbi protiv diskriminacije žena i ugroženih društvenih skupina. Još uvijek postoje dijelovi svijeta u kojima su ugrožena prava žena i gdje se žene tretiraju kao bića čija je zadaća udovoljavati muškoj populaciji. Prava žena često su ugrožena i u društvima koja se smatraju demokratskim, a ne samo u izrazito patrijarhalnim društvima.

Naglasak feminističke kritike je na političkoj vidljivosti žena. Polazi se od pretpostavke da žena mora postati politički subjekt kako bi mogla funkcionirati na drugim područjima. Da bi se to ostvarilo, potrebno je promijeniti društvenu sliku o ženi i stvoriti novi ženski subjekt.¹

U svojoj knjizi *Gender Trouble (Nevolje s rodom)* Judith Butler navodi:

„Feministička kritika najčešće pretpostavlja neki postojeći identitet pojmljen preko kategorije žena koji uvodi u diskurs feminističke interese i ciljeve te tvori subjekt koji se želi politički predstavljati. Za feminističku se teoriju razvoj jezika koji potpuno ili primjereno predstavlja žene činio nužnim kako bi potaknuo političku vidljivost žena.“²

Područja političkog i jezičnog „predstavljanja“ unaprijed su postavila mjerilo prema kojem se oblikuju sami subjekti, pa je predstavljanje prošireno jedino na ono što se može priznati kao subjekt. Naime, prije nego što se predstavljanje može proširiti, moraju se ispuniti uvjeti postojanja subjektom.

U demokratskim zapadnim društvima često se naglašava ravnopravnost između muškaraca i žena. To se potkrepljuje činjenicom da žene imaju pravo glasa,

---

¹ Butler, Judith. 2000. *Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta*. Prevela Mirjana Pavić-Jurinić. Ženska infoteka. Zagreb.

² Isto. 17.

pravo na slobodno kretanje, izražavanje vlastitog mišljenja, pravo na rad i sl. Pritom je važno uočiti da patrijarhat nije jednak u svim kulturama. Naime, iako on postoji i u zapadnim društvima, postoje razlike kako se ostvaruje u odnosu na, primjerice, zemlje trećeg svijeta, te možemo zaključiti kako ne postoji jedinstveni prototip žene čija prava i interese brani feministički pokret, već se prava i interesi žena razlikuju od kulture do kulture. Tako i Butler smatra da je na globalnoj razini nemoguće naći jedan problem oko kojeg bi se feminizam okupio. Feminizam treba odustati od pokušaja pronalaženja nekog postojećeg temelja za borbu jer takav temelj onemogućuje stvarnu primjenu.³

U muškoj konstrukciji subjekta uočava se još jedan problem s kojim se feminizam danas susreće. Naime, ako je moć u rukama muškaraca, postavlja se pitanje kolike mogućnosti imaju žene u stvaranju vlastitog subjekta. Prema tome, za uspješno stvaranje ženskog subjekta prvo je potrebno promijeniti središte moći.⁴

2.2. Identitet književnog subjekta

U književnoj teoriji postoje dva stajališta o identitetu. On može biti zadan i nepromjenjiv ili podložan društvenim i kulturnim promjenama. Kako se mijenja društvo i kultura, tako se oblikuje i identitet. U književnosti se većinom identitet lika mijenja, te je stoga drugo gledište zastupljenije. Književni lik pod utjecajem okoline te interakcijom s drugima i naposljetku, samim sobom, oblikuje i stvara svoj identitet.⁵

Ono što subjekt čini različitim od društvenog, kulturnog i nacionalnog identiteta je njegovo tijelo. Tijelo je kao jedinstveni medij izražavanja oduvijek bilo prisutno u književnosti.⁶ Ono služi kao sredstvo izražavanja identiteta, jer putem tijela, verbalnim ili neverbalnim načinom, subjekt komunicira s okolinom. Tijelo je

---

³ Butler, Judith. 2000. *Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta*. Prevela Mirjana Pavić-Jurinić. Ženska infoteka. Zagreb.

⁴Isto.

⁵ Culler, Jonathan. 2007. *The Literary in Theory*. Stanford University Press. Stanford. 34.

⁶ Bartlett, Djurdja. 1999. *Tijelo u tranziciji*. Tekstilno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 25.

manifestacija same biti subjekta, tj. utjelovljenje samog subjekta.⁷ Budući da tijelo možemo promatrati kao produžetak duše, putem njega pojedinac povezuje simboličko i materijalno. Kako navodi Henrietta Moore, tijelo nije bit ili oblik anatomske sudbine, već ono služi za određivanje primarne lokacije subjekta u svijetu. Tijelo u feminističkoj kritici može služiti kao sredstvo određivanja ženske pozicije u svijetu. Ono svojim izgledom i ponašanjem naglašava različitost između sebe i muškog tijela, te je upravo stoga predmet proučavanja mnogih feminističkih teorija.⁸

2.3. Spol i rod

Jedno od temeljnih djela koje je potrebno razmatrati želimo li razumjeti kategorije spola i roda jest knjiga Judith Butler *Nevolje s rodom*. Ona definira rod kao kulturni konstrukt dok je spol biološki uvjetovan.⁹ Dakle, spol je skup različitosti između tijela dok je rod skup promjenjivih socijalnih varijabli koje su pripisane tim tijelima. Rod se, kao i identitet odlikuje neprestanim i promjenjivim djelovanjem i ponašanjem pojedinca. „Zato se, unutar naslijeđenog diskursa metafizike supstancije, rod pokazuje kao performativan – to jest, on konstruira identitet koji bi trebao biti... rod je uvijek činjenje... Nema nikakva rodnog identiteta iza izražavanja roda; taj identitet performativno konstruiraju sami 'izražaji' koje se smatra njegovim učinkom“¹⁰.

Rod nije čvrsta kategorija kao što je spol, on se mijenja baš kao što se mijenja i identitet, pod utjecajem različitih društvenih, socioloških i kulturnih faktora. Biologija u razlikovanju i konstrukciji roda ne igra ulogu jer je rod prisutan samo u društvu. Ako se kategorija roda promatra kroz binarni okvir, uvodeći homoseksualnu

---

⁷ Bartlett, Djurdja. 1999. *Tijelo u tranziciji*. Tekstilno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 80.

⁸ Moore, Henrietta. 1994. *Divided We Stand: Sex, Gender and Sexual Difference*. *Feminist Review* 47. 86.

⁹ Butler, Judith. 2000. *Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta*. Prevela Mirjana Pavić-Jurinić. Ženska infoteka. Zagreb.22.

¹⁰Isto. 38.

matricu u analizu problem roda postaje problematičniji. Homoseksualce se ne može staviti u binarne okvire muškarac – žena jer oni odbijaju heteroseksualnu diferencijaciju. Lezbijke i homoseksualci su, prema mišljenju Butler, treći rod, odnosno odrednica koja problematizira i spol i rod kao čvrste političke kategorije.¹¹ Stoga spol i rod mogu djelovati samo u određenim odnosima. „Kulturna matrica preko koje je rodni identitet postao spoznatljiv zahtijeva da određene vrste 'identiteta' ne mogu 'postojati' – to jest, one u kojima rod ne proistječe iz spola i one u kojima prakse žudnje ne 'proistječu' ni iz spola ni iz roda.“¹²

Spol omogućuje tijelu postojanje u okvirima kulture: „(...)ontologije roda uvijek djeluju u etabliranim političkim kontekstima kao normativne odredbe koje određuju što je spoznatljiv spol, zazivajući i konsolidirajući reproduktivna ograničenja spolnosti, postavljajući preskriptivne zahtjeve, čime tijela dospjela u spol i rod stupaju u kulturnu spoznatljivost“¹³.

2.4. Žene u kontekstu spola i roda

U istraživanju ženske povijesti¹⁴ važnu ulogu odigrala je američka povjesničarka Joan Wallach Scott. Ona je uvođenjem kategorije roda u istraživanje ženske povijesti zajedno s feminističkim povjesničarkama ispitivala kako su i u kojim uvjetima različite uloge i funkcije definirane za svaki spol te kako su sama značenja kategorija „muškarac“ i „žena“ varirala prema razdoblju i mjestu.

Primijenivši teoriju moći Michela Foucaulta u svojim radovima, Scott je odredila žensku povijest kao odnos moći koji je stvorio rod, uloge, definicije i attribute onoga što je karakteristično za žene i muškarce. U svojim radovima istražuje rod kao društvenu organizaciju spolne različitosti. Za nju je rod tvorbeni element

---

¹¹Butler, Judith. 2000. *Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta*. Prevela Mirjana Pavić-Jurinić. Ženska infoteka. Zagreb. 116.

¹² Isto. 31.

¹³ Isto. 149.

¹⁴ 'Ženska povijest' je slobodan prijevod pojma 'her-story', kojim se opisuje povijest promatrana i opisana sa feminističkog stajališta. Prema: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/herstory>.

društvenih odnosa koji se temelji na uočenim spolnim razlikama te je kao takav označavao spolne odnose moći u određenome društvenom kontekstu. Smatra da rod bitno određuju društvena pravila koja nastoje organizirati odnose muškaraca i žena u različitim društvima.¹⁵

Scott pod rodom ne podrazumijeva puke društvene uloge za žene i muškarce, već oblikovanje u posebnim kontekstima društvenog shvaćanja spolne različitosti (koja je kulturno i povijesno nestalna). Približivši se idejama Butler, Scott sve više napušta upotrebu kategorije roda zato što upotreba te kategorije najčešće ne uključuje analizu diskurzivnih tvorbi muških/ženskih određenja u različitim režimima istine.¹⁶ Pojam režima istine uveo je Foucault. Prema njegovoj teoriji moći, svako društvo ima vlastiti poredak istine jer prihvaća i proizvodi određene diskurse koji za to društvo djeluju kao istiniti. Svako društvo ima svoj režim istine koji nameće određenu hijerarhiju znanja. Iz navedenog proizlazi da svako društvo proizvodi i znanje o spolnim/rodnim identitetima u skladu s potrebama vlastitog sustava moći.¹⁷ Na tu se ideju vezao dio suvremene ženske povijesti.

Scott naglašava: „Zapravo mnogi feministički stručnjaci koji se služe terminom rod unatoč tome otvoreno odbijaju postavku da su muškarci i žene povijesno varijabilne kategorije. Kao rezultat toga rodu se osporava njegovo radikalno znanstveno i političko djelovanje. U današnje je vrijeme to termin koji je izgubio svoju kritičku oštricu. Zbog tog se razloga i sama sve manje služim terminom rod te radije govorim o razlikama između spolova i o spolu kao povijesno varijabilnom konceptu“.¹⁸ Scott je među prvima počela u istraživanju povijesti žena koristiti poststrukturalističku teoriju identiteta. Navedena teorija više cijeni dekonstrukcijske zahvate u razotkrivanju moći koja oblikuje i uspostavlja naizgled homogene i nepromjenjive identitete. Ona pokazuje da nijedan identitet nije

---

¹⁵Wallach Scott, Joan. 1988. *Gender and the Politics of History*. Columbia Press. New York.

¹⁶Župan, Dinko. 2009. *Foucaultova teorija moći i kritika pojma rod*. ČSP 1. 7–24.

¹⁷ Foucault. Michel. 1994. *Znanje i moć*, Zagreb..

¹⁸Wallach Scott, Joan. 1988. *Gender and the Politics of History*. Columbia Press. New York.16.

homogen jer je prožet nizom silnica i oblikovan raznim diskursima koji ženske identitete čine različitim.¹⁹

2.5. Češko žensko pismo

Prva feministička organizacija u Češkoj Republici bila je neprofitna organizacija Gender Studies, osnovana u Pragu 1991.godine, u stanu feministkinje Jiřine Šikolové. Cilj organizacije bio je podupirati filozofske, sociološke, lingvističke radove kao i književna djela koja se bave ženskom i općenito rodnom tematikom. Na temeljima Gender Studies nastalo je nekoliko feminističkih časopisa, pa i izdavačke kuće koje su bile orijentirane isključivo na feminističku literaturu (MOTTO, Petra, ROD itd.). Na njegovim početcima, feminizam u Češkoj Republici nije bio dobro prihvaćen. No, češke su spisateljice pokazale zanimanje za žensku problematiku i uskoro su na različite načine počele opisivati lik žene te ga prikazivati kao sociološki i psihološki fenomen. Neke od značajnijih autorica feminističke proze bile su Daniela Hodrová koja je u svojoj knjizi *Perunův den (Perunov dan)* (1994) pisala o ženskom viđenju svijeta, te joj je fokus bio na položaju žena u svijetu kao i na opisu društva na početku devedesetih godina dvadesetog stoljeća, i Carola Biedermannová koja je svoju prozu pisala u duhu radikalnog feminizma koji svo zlo na svijetu pripisuje dominantnoj poziciji muškog principa. Njeno provokativno djelo *Mstivá kantiléna aneb Rigor magoris aneb Feministický nářez (Osvetnička kantilena ili catatonicus luditis ili feminističke batine)* (1992) govori o muškoj lijenosti i dominaciji. Biedermannová se humorom bori protiv maskulinih mitova i tabua te ih zamjenjuje feminističkim mitovima i alegorijama. Značajni romani češkog ženskog pisma su i *Temná láska (Tamna ljubav)* Aleksandre Berkove (2000) i *Rok perel (Godina bisera)* Zuzane Brabcove (2000). Njihove junakinje pokušavaju pronaći uzroke svojih životnih slomova te se u njihovim romanima proteže pitanje važnosti ljubavi u ljudskom životu i žrtvovanja sebe i drugih zbog trenutne strasti. Češkom

---

¹⁹Wallach Scott, Joan. 1988. *Gender and the Politics of History*. Columbia Press. New York.16.

ženském písmu još připadaju Eva Hauserová, čije romane karakterizira simbioza znanstvene fantastike i feminizma, Halina Pawlovská koja je svoju popularnost stekla svojim jedinstvenim pripovjedačkim stilom, punim humora, hedonizma i tragikomike, te Iva Pekarová koja inspiraciju za svoje romane crpi iz vlastitog života.²⁰

---

²⁰ V souřadních volnosti; Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích. 2008. Ur: Petr Hruška, Lubomír Machala. Libor Vodíčka. Jiří Zizler. Academia. Praha. 302-306.

3. Zuzana Brabcová: *Rok perel*

3.1. O autorici

Zuzana Brabcová (1959. – 2015.) rođena je u Pragu. Zbog političke angažiranosti roditelja bilo joj je onemogućeno studiranje. Do političkog prevrata 1989. godine, romani Brabcove nisu se mogli objavljivati putem službenih izdanja u Češkoj Republici, već su bili distribuirani putem samizdata i emigrantskih izdanja.²¹

Njezin prvi roman *Ovčí brána (Ovčja vrata)*, napisan 1980., kružio je u nekoliko strojopisnih prijepisa, a jedno poglavlje izašlo je u emigrantskom časopisu *Listy*. Njen sljedeći roman, *Daleko od stromu (Daleko od drveta)*, također je kolao samizdatom te je naposljetku 1987. objavljen u emigrantskoj izdavačkoj kući u Kölnu Unatoč teškim uvjetima, knjiga je u Češkoj vrlo dobro primljena i visoko vrednovana u književnim krugovima. Nagrađena je nagradom Jiří Orten 1987. godine te prevedena na pet jezika. U romanu *Daleko od stromu* pratimo priču dvadesetogodišnje Věre koja odrasta u razdoblju normalizacije²² koje u njoj izaziva osjećaj izolacije i dezorijentacije. Njena unutarnja previranja je dovode do pokušaja samoubojstva nakon čega je odvedena u umobolnicu. Sljedeći roman Brabcove je *Zlodějina (Zločinstvo)* koju je izdala izdavačka kuća Český spisovatel 1995.godine. U romanu se opisuje razdoblje 90-ih godina prošlog stoljeća. Sastavljen je od dvije naracijske linije. Priča Emanu Podobe i prodavačice Hane Matějů se u jednom trenutku spoje kratkim razgovorom u kojem oni dijele svoje najdublje osjećaje. Roman *Rok perel (Godina bisera)* napisan je prepoznatljivim stilom Brabcove, kojeg karakterizira mijenjanje perspektive pripovjedača, skakanje iz pripovijedanja u prvom licu u pripovijedanje u trećem licu te iz sadašnjosti u prošlost i obrnuto. *Rok perel* je ujedno i najkontroverzniji roman Zuzane Brabcove, budući da otvoreno govori o tek nedavno detabuiziranoj ženskoj homoseksualnosti. Upravo je zbog te svoje tematike *Rok perel* obilježen kao „prvi češki lezbijski roman“²³. Posljednji roman, *Stropy (Stropovi)*, izdan je 2012.godine. Naslov simbolizira život čovjeka u

---

²¹ <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=495>

²² Normalizacija je razdoblje u Češkoj republici nakon sloma praškog proljeća 1968.

²³ <http://www.czechlit.cz/cz/autor/zuzana-brabcova-cz/>

umobolnici, u kojoj najčešće vidi samo strop. U romanu Brabcová isprepliće uspomene i snove s halucinacijama i vizijama te opisuje krhku unutarnju ravnotežu duševno bolesnog pacijenta. Roman *Stropy* je 2013. godine dobio književnu nagradu Magnesia Litera.²⁴

Zuzana Brabcová umrla je nakon kratke bolesti 20.08.2015.godine u Pragu.

3.2. Roman *Rok perel*

Roman *Rok perel* govori o potrazi za seksualnim identitetom udane žene i majke srednjih godina koja je zaposlena kao novinarka te za potrebe svojeg članka istražuje prašku lezbijsku scenu. Lucie, glavna junakinja romana, upoznaje lezbijku koja postaje njezina informatorica i družeći se s njom spoznaje da je lezbijstvo njezin osobni izazov koji, poput neke crne kutije, mora tek pronaći. Istovremeno, otkrivanjem vlastitog lezbijskog identiteta ona spoznaje i nepodnošljivu homofobiju češkog društva koje ranije nije bila svjesna. Iako se razrješenje drame događa na kraju romana, dijakronijske etape priče ispremiješane su i poprilično razbacane. One odražavaju atmosferu neprestane psihološke napetosti povezane s gorkim pesimizmom i crnim humorom. Temeljna je karakteristika romana jak emocionalan naboj. Istovremeno se njegova kompozicija i narativne tehnike doimlju strogo racionalno promišljenim i stilski izbrušenim. Roman bi najjednostavnije bilo označiti češkim romanom o homoseksualnoj, lezbijskoj ljubavi. Međutim, on je mnogo više od toga. To je djelo o kaosu, nesigurnosti, mazohizmu, strahu, tranziciji koja uništava mnoge sigurnosti i mnoge osobnosti.

---

²⁴ <http://www.czechlit.cz/cz/autor/zuzana-brabcova-cz/>

3.3. Lezbijsko i gej pismo

Na raspravi o lezbijskoj i gej književnosti održanoj na Praškom književnom sajmu 2005. godine, Brabcová je govorila o tome kako su čitatelji i čitateljice vrlo dobro primili ovaj roman. Mnogi su se čudili odakle „ta tema“ u njezinu pisanju. Smatrali su da je lezbijska egzistencija u romanu tako dobro prikazana da se čini nemogućim da ju je tek tako izmislila, no da takvo što ne može biti dio osobnog iskustva ove priznate i vrsne spisateljice. Iz čijega kuta gledišta piše Brabcová te, ako je lezbijski narativni fokus njezin, iz čijega je kuta ranije pisala? Autorica je na navedeno rekla da njeno djelo nije autobiografija ni fikcija, već autofikcija, termin koji označava trend u suvremenoj književnosti koji se prema autobiografiji ne odnosi kao prema nečemu manje vrijednom i onom što bi trebalo potisnuti.²⁵

Lezbijsko i gej pismo ne smije se razumjeti kao literarni zapis autobiografskog iskustva pojedinca jer to nije samo njezina ili njegova osobna stvar koja se podastire javnosti. Riječ je o književnosti koja je, prije svega, eksperiment pozicioniranja tih iskustava u svijetu jer ona tek tako dobivaju svoje značenje i težinu. Na taj način iskustva pojedinca postaju iskustva manjinske zajednice koja se prepoznaje u prikazima homoseksualnosti u književnim djelima te se s njima može poistovjetiti.

3.4. Homoseksualnost i identitet

Brabcová u romanu problematizira traženje identiteta svoje glavne junakinje, Lucie. Lucie se kao lezbijka, nakon što je većinu života provela u heteroseksualnoj zajednici susreće s novim identitetom. Novo okruženje, bez suprotnosti muškaraca žena na koju je navikla, postavlja u Lucie u stanje zbunjenosti. Ona ne može sama odrediti tko je ona te koji je njen stvarni identitet, ako on uopće postoji. U tom kontekstu može se povezati paralela s promišljanjima feminističke kritike na čelu s Butler i njenim problematiziranjem roda i spola. Naime, homoseksualnost nije uključena u binarnost roda i spola te kao takva nema mjesta u prirodi spola i

---

²⁵<http://www.crol.hr/index.php/kultura/5596-to-je-lezbijska-i-gej-književnost-sp-691>

kulturnoj dimenziji roda. Kako tvrdi Butler, „Uspostava prisilne i naturalizirane heteroseksualnosti zahtijeva i regulira rod kao binaran odnos u kojemu se mušku stranu razlikuje od ženske, a to se razlikovanje postiže praksom heteroseksualne želje“²⁶ Muška konfiguracija moći, prema Judith Butler, „gradi subjekt žene, te uspostavlja ženski rod kroz binaran odnos između muškarca i žene. Može se zaključiti da je čovjek svoj rod u mjeri u kojoj nije drugi rod, što je formulacija koja pretpostavlja i nameće ograničenje roda unutar toga binarnoga para.“²⁷ Ženski rod je određen kao suprotnost muškom rodu, njegov negativ, nedostatak prema kojem se oblikuje muški identitet. Prema tome, ženski rod postoji samo u odnosu prema muškom rodu, samostalnost mu je zanijekana. Upravo se praksom heteroseksualne želje uspostavlja taj binaran odnos dvaju rodova. No, što se događa ako heteroseksualna želja izostane? Prema Monique Wittig, pojavljivanje homoseksualne želje transcendirira kategoriju roda. Drugim riječima, lezbijka je zapravo „treći stup diskursa o rodu, treći rod“: ona nije niti „žena“ niti „nežena“, nego radikalni Drugi. U homoseksualnom diskursu se dakle, taj Drugi rod oblikuje sam, bez binarnih opreka.²⁸ Lucie je prihvaćanjem homoseksualnosti pokušala postati upravo Drugi rod, koji se oblikuje sam. No, nakon toliko godina života u binarnoj opoziciji muškarac – žena, najednom se našla u novom odnosu, te se vrlo teško prilagodila i njemu. Njeno je traženje identiteta veoma zahtjevno jer se ona želi osloboditi spona muške dominacije, no u isto vrijeme je u nemogućnosti stvoriti vlastiti identitet kao Drugi rod.

Ovdje se postavlja pitanje problema ženskog identiteta u odnosu prema njegovoj muškoj interpretaciji. Autorica u ovom romanu jasno uočava problem ženskog identiteta koji se reflektira kroz muško poimanje svijeta i gubi svoju vjerodostojnost kada prestaje biti odan tradiciji, kulturi, vjerovanju i interpretaciji spola i roda u društvu u kojem se pojavljuje. Brabcová svojoj glavnoj junakinji daje priliku za samoostvarenje kroz lezbijsku vezu, te ju oslobađa od spona prisilne heteroseksualnosti. Pojam „prisilne heteroseksualnosti“ u raspravu o rodu prva je

---

²⁶Butler, Judith. 2000. *Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta*. Prevela Mirjana Pavić-Jurinić. Ženska infoteka. Zagreb. 36.

²⁷Isto. 43.

²⁸Wittig, Monique. 1981. One is Not Born a Woman. *Feminist Issues* 1/2. 48.

uvela Adrienne Rich. Ona tvrdi da je prisilna heteroseksualnost nasilna institucija koja utire put muškom kontroliranju te punom ekonomskom i emocionalnom pristupu ženama. Potiče žene da se oslobode spona patrijarhata te se okrenu ženama i homoseksualnom eroticizmu.²⁹

Feministička praksa često ističe potrebu privilegirane veze s drugom ženom, koja omogućava svjedočenje vlastitom ženskom identitetu, te čak i pretpostavlja vezu s drugom ženom svim ostalim vezama. Prepoznavanje važnosti te veze pruža nam uvid u različitost žena te priznavanje toga kao prvoga koraka prema redefinjiranju naše zajedničke sličnosti, naše „bivanje ženom“.³⁰

Instantnom i iznenadnom ljubavlju, povezanosti, zaludenosti, Lucie je postala druga osoba, kao da je u tuđem životu. Prestala je osjećati gdje počinje ona, a gdje Magda. No, redefinicijom svog identiteta, odmakom od „prisilne heteroseksualnosti“ Lucie nije pronašla svoj ženski identitet. Upravo suprotno, dopustila je da ju ponese podčinjen osjećaj pripadnosti, prepuštanja. Na početku odnosa bila je zavedena silom koja je bivala u njoj tako duboko da je nije mogla ni imenovati. Ekstaza koju je osjećala prilikom susreta s Magdom uklonila je sve granice koje je sama sebi postavljala čitav život. Počela je otkrivati svoju ženskost kroz poistovjećivanje sebe same s drugom ženom, no kasnije je izgubila svoj identitet te, posljedično, kontrolu nad vlastitim tijelom, umom i psihom. U potpunom prepuštanju Magdi izgubila je priliku za ravnopravno traženje svog identiteta. Identitet je, kao i rod, promjenjiva kategorija, pa iz Lucijina traženja identiteta možemo povući paralelu s traženjem roda u homoseksualnom diskursu. Postavlja se pitanje može li se u sklopu homoseksualnog diskursa rod zaista oblikovati bez binarnih opreka. Gubi li se rod te, posljedično, identitet, bez suprotnosti ili se ponovno stvara, nezavisan i samostalan? U muškim kritikama feminističkog diskursa prevladava teza da su žene svoj identitet izgubile kad su se počele odvajati od svoje binarne opozicije prema kojoj su i bile definirane. Sama autorica taj pogled iznosi kroz riječi Luciejina muža: „Obávám se,

---

²⁹Rich, Adrienne. 1980. Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. *Women: Sex and Sexuality*. *Signs* 5/4. 631–660. 648.

³⁰Braidotti, Rossi. 1994. *Nomadic Subjects*. Columbia University Press. New York. 183.

paní doktorko, že my dva si neporozumíme. To, co vy považujete za nalezení identity, je podle mě naopak její ztrátou“³¹

Lucie se naposljetku toliko uplela u Magdino postojanje, Magdin identitet, da je počela poistovjećivati sebe s njome.

„K čemu zrcadla,“ začala jsem se smát a přidala se k jejímu drmolění, „ty jsi moje zrcadlo, a já tvoje, jsme si vzájemně zrcadlami, rozumíš? Jsme stejné, stejné...já jsem ty a ty jsi já a už bez sebe nikdy nebudeme moct být a už se nikdy nezbavíme jedna druhé, jenom tahle láska je ta pravá, víš, protože beze smyslu, bez účelu, žádná reprodukce a zákon přírody a tyhle blbosti, jen láska pro lásku, rozkoš pro rozkoš, umění pro umění, jo, naprosto čistý umění pro umění.“³²

U spajanju dvaju identiteta autorica ponovno veliča lezbijsku ljubav, navodeći je kao onu pravu, ljubav koja je svrha sama po sebi, oslobođena okova reprodukcije i zakona prirode. Lezbijskoj ljubavi, koja je opisana kao čisti užitak, prethodi miran i neuzbudljiv heteroseksualan odnos, odnos između Lucie i Jakuba, mirnog budista i učitelja filozofije.

„Nedokázala jsem vedle něj usnout, musel spát v obýváku. Když jsme se v ložnici pomilovali, dal mi pusu na čelo jak ségře, popad peřinu a šel. Na tu chvíli jsem se těšila, až...osamím, nebo jak se to řekne. (...) Zaklublala jsem se pod deku v těch zvucích noci, v mé měkce vystlané samotě a začala vdechovat své prsty, vonící mnou a Jakobovým semenem. Vzrušvalo mě to. Ještě jednou jsem se pomilovala sama se sebou a pak teprve, s ukazováčkem mezi rty, jsem se začala vrstvu po vrstvě vlamovat do temnoty nevědomí. I když tam nevidím ani na krok, cítím se tam bezpečně.“³³

Lucie je prepoznala svoju seksualnost kao drugačiju od one uobičajene (heteroseksualne), seksualnosti koja joj pruža osjećaj sigurnosti. Njen je susret s

---

³¹Brabcová, Zuzana. 2002. *Rok perel*. Garamond. Praha. 231.

³²Isto. 165.

³³Isto. 87.

homoseksualnom ljubavi prilikom intervjua s Jitkom i Barom probudio njenu vlastitu homoseksualnu orijentaciju.

„Cítíla jsem, jak s každým novým článkem, s každou novou informací ve mně roste napětí, jako kdyby se mnou zvolna šířila vzpomínka na to nejdobrodružnější a nejpodstatnější, co jsem v životě zažila a na co jsem přece úplně zapomněla. Jako kdyby se mi vracela paměť po úraze, a z močálu nevědomí se pomalu, obraz po obraze, vynořovala moje utopená oslňující minulost.“³⁴

Prvi homoseksualni osjećaji pojavili su se s Renatom, prijateljicom iz djetinjstva. Iako se ti osjećaji nikada nisu izgovorili, na Lucie je veza s Renatom imala velik utjecaj. Nakon Renate ona je potisnula svoju tajnu iz straha od društvene osude.

„Mám strach ze sebe samé. Že jsem ta, která jsem. Hrůzu s té síly, které jsem pootevřela dveře. (...) Jsem hodná holčička, víš, nikdy se menou nebyly problémy, sešity bez kaňek a tak, nechtěla jsem mamince přidělovat starosti, neměla to jednoduchý po rozvodu, nechtěla jsem, aby se mi pošklebovali a otáčeli se za mnou a vysmívali se mi a křičeli za mnou 'čau buzno', třeba by mě pak kluci nepustili do brány a Ty bys mi nedovolila fénovat Ti vlasy a holky v šatně by debilně pištěly, až by se před tělákem přede mnou svlíkaly do kalhotek, nechtěla jsem být jiná.“³⁵

Lucie je tajila svoju seksualnost i svoj identitet slomljena pritiskom društvenih i obiteljskih okolnosti u kojima se očituje moć izražena u muško-ženskim odnosima i određivanju njihova društvenog položaja. Strah od društvene osude onemogućio joj je traženje vlastitog identiteta, svoje osobnosti i potreba. Smatrala je da nema pravo biti drugačija te da je ona konstrukcija onog što joj patrijarhalno društvo nameće i čime ju etiketira. Lucie nije mogla biti slobodna i nije mogla stvoriti vlastiti identitet ni kao žena, a ni kao lezbijka.

---

³⁴ Brabcová, Zuzana. 2002. *Rok perel*. Garamond. Praha. 86.

³⁵ Isto. 138.

3.5. Tijelo i identitet

Autorica roman počinje šokantnim prikazom seksualne scene na koju se nastavlja scena pokušaja samoubojstva. Uvodeći motive seksa i smrti nagovještava se razvoj glavnih likova te se pokušava navesti čitatelja na razumijevanje glavne junakinje. Upotrebu suprotnih a povezanih motiva možemo ponajprije naći u radu Sigmunda Freuda *Beyond the Pleasure Principle (Izvan principa zadovoljstva)*, u kojem Freud postavlja pitanje neophodnog povezivanja principa užitka sa željom za smrću³⁶. Dva principa, *eros* i *thanatos*, život/zadovoljstvo i smrt/nezadovoljstvo su ujedno i komplementarni i suprotstavljeni; oni, naime, funkcioniraju zajedno, ali i isključuju jedno drugo. Paradoksalno, želja za smrću i libido se međusobno osnažuju, a ne isključuju. Libido ili život proizvodi procese užitka i samoočuvanja čiji je cilj zaštititi organizam od opasnosti izvana i neugodnih akumulacija energije iznutra. U tom smislu, život omogućava želji za smrću da ide svojim tokom.³⁷ Kroz cijeli roman proteže se bliska veza seksa i užitka s boli i smrću. Fantazija koja povezuje seks i smrt nije rijetka, i Elizabeth Grosz ju naziva „fantazijom hidraulične seksualnosti, seksualnosti kao biološki regulirane potrebe ili instinkta, potrebe ili raspoloženja za tjelesnim opuštanjem.“³⁸ Seksualno iskustvo se, prema tome, naziva prirodnim procesom koji je urođen svim bićima, procesom kojega se ne treba sramiti. Sam roman uvodi oslobađanje srama od tjelesne seksualnosti kroz motiv koprofalije³⁹ kojom je Lucie fascinirana. Prvi njen susret s koprofalijom je bio na Karlovu mostu.

„Koprolálie: v jistém období dospívání jsem trpěla úzkostí, že jí propadnu. Potkala jsem totiž jednou na Karlově mostě ženskou, pádlovala kolem sebe nebezpečně rukama a ze zmalovaných rtů, z bůhvíjakých zasutých vrstev podvědomí se jí nezadržitelně dral proud sprost'áren. Lidé se zastavovali a otáčeli, upřímně potěšeni vzácným a bezplatným tyjátkem. A když z její inspirované mysli vyplul ten nejtěžší kalibr, seběhla jsem celá rudá

---

³⁶Freud, Sigmund. 1919. *Beyond the Pleasure Principle*. Standard Edition of the Complete Psychological Works of Freud. Vol. 18. Translated by J. Strachey. Hogarth Press. London.

³⁷Grosz, Elizabeth. 1996. *Sexy Bodies*. Routledge. London – New York. 291.

³⁸Isto. 294.

³⁹ Koprofalija (grč.), potreba za govorenjem prostačkih izraza i kletvi. Javlja se u nesigurnih adolescenata ili u sklopu nekih psihičkih bolesti, npr prisilnih neuroza, manija ili shizofrenija. Prema: <http://proleksis.lzmk.hr/32384/>.

(vybarvená tak pěkně vlastní nevinností, panenstvím a všeobecnou prudérností reálného socialismu) dolů po schodech na Kampu. Hezky se říká, jako by mi za patama hořelo. Ano, jako by mi...⁴⁰

Oslobaďanjem straha od koprofalije Lucie se oslobodila i straha od vlastite seksualnosti i počela spoznavati vlastiti identitet. Kako je spomenuto, njena homoseksualnost se pojavila još u tinejdžerskim godinama, no ona se bojala otkriti je iz straha od osude društva. U to je vrijeme lezbijstvo bilo tabu, a ona je bila dobra djevojčica i nije htjela biti drugačija, željela je biti normalna pod svaku cijenu. Postala je normalna i prilagođena društvenim normama prihvativši heteroseksualan identitet. „Ale všechno dobre dopadlo, bez obav. Happy end jak z Harlequina – přestože mě z počínající duševní poruchy nevyлéčila svatba, ale pouze zcela banální ztráta panenství na večírku s totálně ožralým spolužákem.“⁴¹

Glavna junakinja svoj identitet također izražava kroz vlastito tijelo te na taj način kritizira društvo u kojem je žena objekt i tijelo dok su muškarci ti koji su intelekt društva. Lucie je posve tjelesna, ona svoju ljubav, vlastitu osobnost i život oko sebe prikazuje kroz svoj tjelesni doživljaj i kroz tjelesno iskustvo. Njezine misli odraz su stanja tijela, a njezin slom odraz je tjelesnog sloma. Njezino psihičko oboljenje izazivalo je kod nje gađenje prema vlastitom tijelu i vlastitoj seksualnosti:

„V ty první dny jsem nejenom nemohla jíst. Ještě větší problémy mi dělalo něco jiného. Příšerně jsem se bála chodit na záchod. Nesnesla jsem prostě pohled na svou... Už jsem zapomněla, jak se to řekne slušně. Když jsem ji jen zahlídla, vymrštila mě z prkýnka prudká vlna odporu, jako by mi odtamtud vypadávali červi. Takoví, který si Jakub brával na ryby.“⁴²

Može se reći da je Lucijin identitet, zapravo, ono što ona na tjelesnoj razini doživljava. Taj je identitet često povezan s nostalgijom, nanošenjem boli vlastitom tijelu i seksualnošću koju ni sama do kraja ne može prihvatiti. Ona je svoj identitet

---

⁴⁰Brabcová, Zuzana. 2002. *Rok perel*. Garamond. Praha. 19.

⁴¹Isto. 20.

⁴²Isto. 35.

izrazila kroz tjelesni doživljaj te preko tjelesnog iskustva govori o krizi vlastitog identiteta i osobnosti koja je izvan njezine kontrole.

„Jsem v mámě. Pozoruju jí a očichávám zevnitř. Zdá se mi, že se její pach změnil, přibyl mu nějaký nový odstín. Trochu se tu porozhlídnou: proplouvám obratně mezi tepnami vzhůru, mívám její vnitřnosti, labyrint střev a játra a slinivka a žaludek.... Všechny ty orgány jsou živé a krásné a hučí hlubokým ÓM vesmíru.“⁴³

Ovdje se uočava odnos poistovjećivanja sa ženskim iskustvom, iskustvom majke i djeteta koje je tipično žensko u podjeli svijeta na muško i žensko. Adrienne Rich u svojoj knjizi *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution (O rođenoj ženi: majčinstvo kao iskustvo i institucija)* analizira majčinstvo kao instituciju u patrijarhalnom društvu. Ona kaže da je majčinstvo žensko iskustvo koje je oblikovano muškim očekivanjima i strukturama.⁴⁴ Povratak u majčino tijelo ovdje možemo shvatiti kao povratak u sigurnost, ali i kao povratak u tradicionalan način života. Lucijina veza s Magdom dovela ju je do ludila, te ona povremeno želi pobiti svoj homoseksualni identitet koji joj je narušio mentalno zdravlje i poistovjetiti se s tradicionalnom ženskom ulogom, onom majke. Također, majčinsko iskustvo dio je tjelesnog iskustva i odražava se jedino kroz tijelo. Preko tijela stvara se bliskost i komunikacija koja utječe na izgradnju, ali i slamanje Lucijina identiteta. Ona je tjelesna i u doživljaju vlastite egzistencije koja počinje u utrobi majke. Majku doživljava kroz njezino tijelo i time poručuje da je žena rođena da već u utrobi majke bude samo tjelesno biće.

Osim što je tijelo identitet žene, ono je i element otpora. Lucie se preko vlastitog tijela ipak odupire stereotipima društva u kojima prevladava muško tumačenje svijeta te podjela rodni uloga. Za nju je tijelo oružje kojim nastoji ukazati na problem društva u kojem živi te na problematičnost muške moći i dominacije u kreiranju ženskog identiteta. Lucie svoje tjelesno iskustvo i doživljaj sebe uključuje u opći feministički identitet koji je odraz doživljaja žene kroz tijelo. Ženu i njezino

---

⁴³Brabcová, Zuzana. 2002. *Rok perel*. Garamond. Praha. 47.

⁴⁴ Rich, Adrienne. 1976. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. W.W. Norton & Co. New York. 225.

loše iskustvo te neprihvaćenost u društvu i pitanje njene egzistencije u lošim životnim ulogama feministkinje promatraju kao problem tijela.

U kritikama roda navodi se da žena nema rod, već da je njezin rod suprotnost muškom rodu. Iz ove perspektive može se uočiti da Lucie ne suprotstavlja svoj tako shvaćeni rod prema muškarcu, već se ona gradi kroz novo poimanje roda u kojem nema suprotnosti spolova, odnosno u kojem postoji mogućnost izbora i odluke za isti spol. Lucie nije ta koja prihvaća nepostojanje roda i mogućnost doživljaja sebe jedino kroz muškarca te to jasno pokazuje u svojim životnim suprotstavljanjima, ali i prihvaćanju različitosti.

4. Iva Pekárková – *Kulatý svět*

4.1. O autorici

Iva Pekarková, kći dvoje znanstvenika, rođena je 15. 2. 1963. u Pragu. Nakon četiri godine studiranja mikrobiologije napustila je studij i odlučila emigrirati iz Čehoslovačke. Provela je deset mjeseci u kampu za izbjeglice u Austriji te je naposljetku uspjela dobiti vizu za Sjedinjene Američke Države. Uz pisanje, u New Yorku je između ostalog radila kao čistačica, konobarica i kao vozačica taksija. Od 2005. godine živi u Londonu. Pisanjem se počela baviti 1980.

Njen prvi roman, *Pera a Perutě (Pera i krila)*, izdan je na češkom jeziku u Torontu 1989. te u njemu autorica opisuje život u Čehoslovačkoj 1980-ih godina. U romanu *Kulatý svět (Okrugli svijet)* (1993) Pekárková opisuje život u kampu za izbjeglice u Austriji a njen treći roman *Děj mi ty prachy (Daj mi taj novac)* (1996) govori o mladoj ženi koja radi kao vozačica taxija u New Yorku i njenom životu u stranoj i novoj zemlji u kojoj je dobila zelenu kartu nakon udaje za američkog državljanina. U romanu *Geng zjizvených (Geng ljudi s ožiljkom)* (1998) priča se odvija oko mlade žene koja unatoč traumatskom iskustvu odlučuje ostati u stranoj zemlji kao emigrantica.⁴⁵

Djela Ive Pekarkove sadrže autobiografske elemente (njene glavne junakinje su, baš kao i ona, konobarica u Bostonu, vozačica taxija u New Yorku, djevojka koja boravi u kampu za izbjeglice) te se ona kao autorica odlikuje otvorenošću i sposobnošću da progovori o raznim seksualnim, političkim i socijalnim tabuima. Pekárkova često koristi feminističke motive, poput oslobađanja od patrijarhalne dominacije te potrage za identitetom, no u isto vrijeme usmjerava pažnju čitatelja na životne okolnosti raznih manjina, te je u njezinim djelima prisutna jaka socijalna i politička komponenta.⁴⁶ Pekárková (s iznimkom prvog romana) svoju inspiraciju ne nalazi u svojoj domovini, već u multikulturalizmu i raznolikosti. S odlaskom u egzil u njenim romanima se pojavljuju teme višestrukih identiteta čovjeka koji je napustio

---

⁴⁵<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=839>

⁴⁶ V souřadních volnosti; Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích. 2008. Ur: Petr Hruška, Lubomír Machala. Libor Vodíčka. Jiří Zizler. Academia. Praha. 307.

svoju domovinu, te osnovna potreba razumijevanja stranog svijeta u kojem se nalazi emigrant. Također, karakteristična je stalna čežnja za samostalnošću i slobodom.

4.2. Kulatý Svět

U romanu *Kulatý svět* Iva Pekarová opisuje priču dvadesetogodišnje djevojke Jitke, koja žarko želi napustiti Čehoslovačku i emigrirati na Zapad. Napustivši svog dečka, Standu, Jitka preko Jugoslavije i Italije dopijeva u kamp za izbjeglice u Austriji gdje zajedno s drugim izbjeglicama čeka vizu za Sjedinjene Američke Države. Roman opisuje život u kampu, simbolu i slobode i zatočeništva gdje ljudi očajnički čekaju priliku za novi život. Kamp, u kojem Jitka provodi godinu dana, izbjeglicama služi kao prijelaz između starog i novog života. Oni bježe u slobodu, no još su uvijek sputani kampom, a nedostatak slobode se očituje i u promjeni ljudskog karaktera. Neki od izbjeglica gube vjeru u bolje sutra, potaknuti pričama koje svakodnevno kolaju kampom. Bez perspektive i pravila, stanovnici kampa postaju okrutni, a kamp postaje mjesto u kojem je osjećaj straha i nelagode sveprisutan. Jitka većinu vremena u kampu provodi s izbjeglicama iz sobe broj 7, ženama i muškarcima koji imaju ista iskustva i nadu u bolji život poput nje. No, surovost kampa je ne zaobilazi, te Jitku siluje grupa muškaraca. Nakon tog traumatičnog iskustva ona napušta kamp te odlazi na kratko putovanje Europom. Pri povratku u kamp saznaje da je dobila vizu, napušta kamp i emigrira u Sjedinjene Američke Države. Pekarová je tako stvorila novu priliku za svoju glavnu junakinju, priliku da se osamostali i da proživi ispunjen i slobodan život. Roman je napisan linearno i u prvom licu, čime se naglašava već spomenut autobiografski element boravka u Traiskirchenu. Kao i kod Brabcove, autorica poseže za emocionalnim slikama i unutrašnjim razmišljanjima književnog subjekta, a tome suprotstavlja grafičke prikaze sirove seksualnosti.

4.3. Tijelo kao sredstvo izražavanja

Kako je spomenuto, kamp za izbjeglice u Traiskirchenu funkcionira kao mikrokozmos te služi kao metafora prijelaza između dva svijeta. Izbjeglice dolaze u kamp s nadom da ih u nekoj drugoj zemlji čeka bolji život, no da bi stigli u taj život, moraju prvo proći kroz kamp, koji ih svojim ustrojem mijenja. U kampu su muškarci brojčano jači i odvojeni od žena, žive u ozloglašenoj zgradi nazvanoj Hilton, koju većina žena izbjegava. Kamp vrvi pričama o silovanim ženama, ženama koje se bez suzdržavanja prepuštaju tjelesnim užicima te ženama koje su ponudile seksualne usluge u zamjenu za smještaj izvan kampa ili vizu za neku stranu zemlju. U kampu, gdje vladaju posebna pravila i zakoni, tijelo služi kao sredstvo iskazivanja nadmoći (silovanje), kao sredstvo oslobođenja (sudjelovanje u orgijama) ili kao pomoć u poboljšanju životnih uvjeta (seksualne usluge u zamjenu za smještaj). Iako je tijelo izbjeglica u neku ruku zatočeno u kampu, Pekarková svojim likovima daje seksualnu slobodu. O seksualnim iskustvima se raspravlja bez tabua, sam seksualni čin se upražnjava u sobama koje su pune ljudi. „Ve vzduchu viselo trochu moc erotického dusna. (...) Nejlépe to ted' nejspíš zvládali Hanka a Zděneček. Nenadělali mnoho hluku, ale když se do jejich konání člověk jen trochu vžil, vycítil, jak jim musí být hezky.“⁴⁷ Žene u romanu koriste seks kako bi stekle osjećaj sigurnosti unutar logora (poput Jitke ili Hanke) ili kako bi potražile sigurnost van granica logora. One iskorištavaju svoje tijelo i svoju seksualnost kako bi dobile smještaj i određenu finansijsku neovisnost. Kod većine njih, ta vrsta seksualnog ropstva nema lijep kraj, kao kod Marte ili Bare. Nakon nekog vremena od seksualnih robinja postaju sluškinje, također iskorištavane na različite načine.

„Helééé, už mě s tebou šoustat nebavi, budeš drhnout podlahu namísto tohoóóó! Tož tedy dobře, podlahu drhnu a ani mi to nevadí, vždyt' co já se nadělala všelijakého *špýlerování* a *pucování* a... enemže ono to s tím rýžákováním bylo úplně stejné jako s šoustáním: ne jednou, dvakrát, třikrát za týden, ale každé den, a dvakrát denně!“⁴⁸

---

⁴⁷ Pekárková, Iva. 2002. *Kulatý svět*. Maťa. Praha.112.

⁴⁸ Isto. 99.

Žene su svjesne uloge koju seksualnost i tijelo ima u njihovim životima. Neke, kao Nad'a svoju seksualnost prikrivaju da bi ju naposljetku oslobodile. Ona je živjela strogo po svojim pravilima, kojima je učila i Jitku, no na dan odlaska iz logora ih je prekršila i sudjelovala u razuzdanoj zabavi.

„Nad'a si pečlivě sbalila svršky do dvou kufrů, rozloučila se s tetkou ve Vídni, potom k nám přitáhla pět flašek bílého a ztřískala se do němoty. Pokud mohla ještě trochu hovořit a jednat, provozovala striptýz na stole, hodila kalhotky za skříň a podeprsenku na lustr, který sestával z holé žárovky u stropu a na kterém se jí podprsenka celá ožahla. Poučila nás, jak je ten lágr hnusnej. (...) Potom se zřítla na podlahu a mávala rukama, že jí ten Traiskirchen bude chybět, dyk sou to, kurva, dva roky života, a mně se vám ted' bude v Austrálii stejskat, já vás chci, kluci lágrovský, na rozlúčku, a všechny najednou!“⁴⁹

Za razliku od Nad'e, Janička, zvana Mamut, svoju seksualnost i svoj veliki seksualni apetit nije potiskivala. Iako je bila gojazna, za njom su muškarci čeznuli, no u isto vrijeme su je se i pribojavali. Nije skrivala svoju seksualnu glad, te ju je ubrzo utažila na većini muškaraca iz Hiltona. „Nevěděli jsme samozřejmě nic o Mamutových vnitřních záležitostech, bylo však jasné, že by ji neuspokojilo ani stádo plnokrevných hřebců.“⁵⁰ Kao naknadu za provedene sate s njom, njeni su joj ljubavnici nosili jogurte, salame, marmeladu i druge teško nabavljive namirnice. Sličnoj, pa i većoj naknadi se nadala i gospođa Anežka. Ona je očekivala da će joj ljepota njene kćeri Marunke donijeti bogatstvo i lagodan život u Kanadi, te je posebno pazila da joj se ništa ne dogodi. „Paní Anežka ji hodlá dopravit do Kanady čerstvou. Jako růžičku. Jak petrželku ze zahrádky. Vždyt' její Marunka je krasavice! (...) Marunka ani nemrkla na chvály svojí paní matky. Seděla na židli s rukama v klíně, mandlové oči tupě upírala do dálavy.“⁵¹ Budući da je sav svoj fokus usmjerila na kćerinu vanjsku ljepotu i izgled, gospođa Anežka je zanemarila njen unutarnji razvoj. U razdobljima

---

⁴⁹ Pekárková, Iva. 2002. *Kulatý svět*. Maťa. Praha. 69.

⁵⁰ Isto. 140.

⁵¹ Isto. 59.

kada ju majka nije mogla štititi Anežka se nalazila s jednim Perzijancem te od njega dobila spolnu bolest.

4.4. Žena kao seksualni subjekt

Prije dolaska u kamp Jitkina jedina želja bila je otići u svijet i postati slobodna u punom smislu riječi. Odlučila je to ostvariti pod svaku cijenu, iako je to značilo napuštanje Stande, muškarca kojeg voli. Ulaskom u kamp Jitka postaje još jedna od izbjeglica, samo broj na papiru za vizu te se njen identitet ruši. Jitka mora ponovno sagraditi svoj identitet u odnosu na svoju novu sredinu, logor. „Je taky strašnejch věcí, kterejm nerozumím. Na izolaci se učím lágru jako cizímu jazyku: pomalu, koktavě, bez gramatiky. A je ohromně snadné něco špatně pochopit.“⁵² Na početku njenog boravka u sobi broj sedam pod okrilje ju je uzela Nad'a, koja je služila kao glas razuma i opreza. Nad'a je Jitku naučila sve što zna o kampu te ju upozorila na Hilton, baraku u kojoj su spavali muškarci.

„Na Hilton, to je támdleten velkej barák, tam žijou všichni singlchlapi – tak tam rači vůbec nepáchni. Pudeš si pokecat s kamarádem, ale než vylezeš do schodů, přižene se banda Albánů, Rumunů nebo, co já vim čeho, vomotaji ti hlavu prostěradlem a znásilněji tě, než řekneš švec. Povidám ti.... (...) A vůbec tady po lágru moc sama nechod'. Aspoň pokud seš nová, tak né. Pánové z Hiltonu nás tady maji dobře vomrknutý, a jak sem přide náka nová, tak hned zkoušejí, co seš zač“⁵³

Hilton u kampu djeluje kao stalna tiha prijetnja. Njegova dominacija je vidljiva u brojčanom odnosu muškaraca naspram žena te prisutna u pričama o silovanjima i nasilju. U kampu djeluje kao muški princip od kojeg se treba obraniti i očuvati svoju ženskost, tj. ženski princip. Očuvanje svoje ženskosti Jitka provodi kroz odjeću, po savjetu Nad'e: „Voblíkej se do pytle, svazuj si ty vlasy takhle blbě vzadu do

---

⁵²Pekárková, Iva. 2002. *Kulatý svět*. Maťa. Praha. 42.

⁵³Isto. 65 - 66.

gumičky, zrovna jak to teďka máš, protože to ti vůbec nesluší, sypej si popel na hlavu - a hlavně: S NIKYM SE NEBAV! Nebo tě tady všichni sežerou.“⁵⁴

U uvodu zbornika *Tijelo u tranziciji* Djurdja Bartlett piše kako u „modernim društvima odjeća funkcionira kao kulturna metafora za tijelo posredstvom koje se najrazličitija simbolička značenja izmještaju s tijela na odijelo“.⁵⁵

Odjeća ili naglašava tijelo ili ga negira.⁵⁶ Budući da je, prema Danijelu Labašu, naše tijelo produžetak duše i pomoću tijela komuniciramo i predstavljamo svoju bit i svoj identitet⁵⁷, u ovom primjeru Jitka je prikrila svoje tijelo od pogleda te, posljedično, prikrila svoj identitet. Oblačenjem tijela u vreću negirala je njegove prirodne oblike i ukinula razliku između muškaraca i sebe. Kako njen identitet nije otkriven, on se ne može niti razvijati. Jitka se ovdje ne može razvijati u suprotnosti sa sobom, jer se prvenstveno mora početi oblikovati u suprotnosti s muškim simbolom moći i dominacije, Hiltonom. Ženska razmišljanja i uvjerenja ovdje nisu važna, važno je da postoji ženski subjekt, čiji se rod i spol razlikuju od muškog subjekta. Naglašavanje te razlike vodi u mogućnost nasilja i iskorištavanja žene zbog njene prirodne seksualnosti te Jitka svoju seksualnost prikriva odjećom i na taj način odbija komunikaciju. Prema Nadeždi Čačinović, pojedinac zapravo komunicira odjećom jer ona pokazuje složenost rodnih i spolnih razlika. Argumentira to citirajući Hollandera:

„Za razliku od svega ostaloga u materijalnom svijetu, odjeća ima posla s tijelom pojedinačne osobe... Moda ide dalje od odjeće, suočava se s idejom o individualnom tijelu s individualnom psihom i posebnom seksualnošću, jedinstvenom mladošću i zrelošću, jedinstvenim sklopom osobnih iskustava i mašte...Naglašavajući ideju individualnog tijela, moda tako ilustrira ideju da seksualnost, oslanjajući se na individualnu maštu i sjećanje, vlada životom svake osobe.“⁵⁸

---

⁵⁴Pekárková, Iva. 2002. *Kulatý svět*. Maťa. Praha. 65.

⁵⁵Bartlett, Djurdja. 1999. *Tijelo u tranziciji*. Tekstilno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 20.

⁵⁶ Isto. Šafranek, Ingrid. *Paradoksalno tijelo - tekst kod Marguerite Duras*. 108.

⁵⁷ Isto. Labaš, Danijel. *Neverbalna komunikacija: tijelo kao produžetak duše*.

⁵⁸Isto..Čačinović, Nadežda. *Civiliziranje tijela*. 51.

Žena je identificirana kao seksualno tijelo te je stavljena u suprotnost muškarcu. Muški subjekt je, kako smo već spomenuli, dominantan nad ženskim subjektom te se ženski subjekt formira prema njemu. Kako je Jitka prikrila svoje tijelo, tako je i na neki način prihvatila mušku dominaciju nad njome. Prikrivanjem tijela postavila se u pasivan odnos, te se pokorila nevidljivoj a opet opipljivoj dominaciji muškaraca. Rossi Braidotti u djelu *Nomadic Subjects (Nomadski subjekti)* navodi kako „ne postoji simetrija između spolova, već su odnosi organizirani hijerarhijski“. ⁵⁹ Upravo takav poredak i promatranje ženskog subjekta kao „drugog“ onemogućava razvoj ženina identiteta. Da bi u potpunosti imala svoj identitet, žena se treba osloboditi spona binarne opozicije i početi se samostalno razvijati.

Jitka je na početku romana prikazana kao seksualna osoba kojoj je potreban muškarac kako bi „plašio san“. Jane Flax u svojem djelu *Postmodernizam i rodni odnosi* istražuje odnose hijerarhije i binarnog promatranja roda te navodi kako se „Ženska seksualnost ponekad svodi na izraze muške dominacije, kao kad Catherine MacKinnon tvrdi da je 'rodna socijalizacija proces u kojemu se žene identificiraju kao spolna bića, kao bića koja postoje zbog muškaraca'“. ⁶⁰ Jitka upravo zbog muške dominacije prikriva svoj spol i negira svoje tijelo, no i to se s vremenom počinje mijenjati jer njoj nedostaje muška esencija.

4.5. Stvaranje identiteta

Kada Jitka upozna Mireka, njen identitet se počinje graditi u odnosu na njega. Ponovno joj je potreban posrednik kako bi promijenila percepciju svijeta oko sebe. Jitka je već shvatila da logor mijenja ljude „Lágr se zdál být jakousi přišerou, monstrem, devítihlavou saní, která svým žhavým dechem pomaloučku, ale neodvolatelně proměňuje pracovitého v lenocha, myslícího na blázna, pořádného na

---

⁵⁹Braidotti, Rossi.1994. *Nomadic Subjects*. Columbia University Press. New York.175.

⁶⁰*Feminizam/Postmodernizam*.1999. Ur. J. Nicholson, Linda; Flax, Jane. *Postmodernizam i rodni odnosi*. Liberata. Centar za ženske studije. Zagreb. 51.

bordeláře, zdravého na kripla, pannu na kurvu, chytrého na blba.“⁶¹ K Mireku ju je privukao osjećaj nostalgije za starom domovinom i za svojim starim identitetom. Uz Mireka se Jitka identificira kao dio zajednice, postaje povezana s kampom i Hilton joj više ne predstavlja prijetnju. Svijet promatra kroz njega – „(...) – jsem fungovala tak, že mě do světa, do života nebo mezi lidi uvedl vždycky nějaký chlap?“ Mirek je Jitku osvojio i preuzeo svojim glasom, te je svojim prisustvom ispunio prazninu koju je ona osjećala zbog napuštanja domovine.

„(...) naplňoval mě svým hlasem nekonečně, nesnetiselně dlouho, a snad právě proto se mu podařilo zneškodnit tu černou díru v mojí duši, takže když mě sám sebou konečně vyplnil a pořád ještě mi povídal a šeptal, objevil vevnitř ve mně rozrušené a klidné útulno, ve kterém jsme si oba dva mohli až do rána hovět.“⁶²

Iako je Jitka doživljavala Mirka duhovno, on je nju shvaćao samo tjelesno. Njegovo shvaćanje nje kao materijalne uočava se u njegovoj opsjednutosti držanjem njene bradavice. S njom je mogao biti povezan jedino ako bi dodirivao njeno tijelo. „Kdybys mi dovolila, tak bych ty tvý bradavičky hladil třeba hodinu.“⁶³

No, iako je Jitka, uvjetno rećeno, preuzela Mirekov identitet, Hilton je ipak prepoznao njenu ženskost i suprotstavio joj svoj muški princip te sukladno tome, dominaciju. Jitka je silovana, a u tom činu ona muškarcima predstavlja samo princip ženskosti. „Přesto jsme nebyly *ženy*. Fungovaly jsme tu pouhopouze jako ženský princip, jako idea ženství, jako detaily odlidštěné faktem zpřístupněnosti. Byly jsme trojrozměrné výstřižky z časopisů, zavěšené tu jako výzdoba.“⁶⁴

Jitka je tijekom silovanja odlučila ostati mirna, i ne pružati otpor jer shvaća da tom odlukom spašava svoj život. „Klidně bych si tu prádelní šňůru mohla rozmotat jenomže: to přece nemělo cenu!“⁶⁵ Koristila je svoju žensku seksualnost da bi ostala živa. Nakon silovanja odvojila se od Mireka, prestala je percipirati svijet

---

⁶¹ Pekárková, Iva. 2002. *Kulatý svět*. Maťa. Prag. 71.

⁶² Pekárková, Iva. 2002. *Kulatý svět*. Maťa. Prag. 110.

⁶³ Isto. 109.

⁶⁴ Isto. 153.

⁶⁵ Isto. 152.

kroz njegove oči. Shvaća da je osjećaj pripadnosti kampu i Mireku bio samo iluzija. Njen identitet se sada počinje graditi na njenom rodnom identitetu – ženskosti. Njeno tijelo prestaje biti ograničeno unutar muškog subjekta, a njen identitet se oblikuje na osnovi njenih vlastitih iskustava i osjećaja, koji su rezultat promjene u njenoj okolini. Jitku su nakon silovanja stanovnici kampa počeli gledati drugačije. Neki, poput Good Morninga ili Hanke su na svoj način suosjećali s njom.

„(...) a pak jsem se podle všeho musela rozbrečet, poněvadž Good Morning mi pozdvihl vlhkou tvář ze svého ramene a zadíval se svýma očima do mých. Nahlédl do mě tak hluboko, až jsem cítila, jak se panenky jeho očí tou svou jemnou plstnatostí - jak očí šneků na št'opkách – probíjejí do mojí hlavy, nahmatávají myšlenky – a ze všech teskných a sebelitovných mi otírají slzy.“⁶⁶

Kad je Jitka stigla u sobu broj 7, uočila je promjenu u ponašanju ostalih stanovnika sobe. Oni nisu pokazali suosjećanje, njihovo ponašanje je reflektiralo ono čim se većina žrtava silovanja i danas suočava – osjećaj krivnje i prljavosti.

„Tydle dvě to měly jak housky na krámě, párkrát tam a zpátky, špric, špric, špric, další pán na holení!“⁶⁷

„Ne že bych proti Jitce něco měla, ale nejdřív na Hiltonu s bůhvíkolika, a potom tady s námi NA JEDNOM POKOJI bude bydlet. Neříkám, že bych proti tobě, Jitko, něco měla, ale já být tebou, tak hned *zítra* se jdu nechat od doktora pořádně vyšetřit..., dbát na sebe trochu, protože musíš myslet taky na druhé, nejsi na světě přece sama – „⁶⁸

Kako se mijenjala njena okolina, mijenjali su se i njeni osjećaji, te se sukladno tome, mijenjao i njezin pogled na svijet i njezin identitet. Prema Braidotti, promjena identiteta je prirodna stvar. Ona navodi da nomadska svijest ne uzima identitet kao nešto stvarno, nego se on mijenja prema okolini koja ga okružuje.⁶⁹ Smatra da je

---

⁶⁶ Pekárková, Iva. 2002. *Kulatý svět*. Maťa. Prag. 157.

⁶⁷ Isto. 159.

⁶⁸ Isto. 160.

⁶⁹ Braidotti, Rossi. 1994. *Nomadic subjects*. Columbia University Press. New York. 24.

važno da se ženski subjekt konstruira neovisno od binarne opozicije s muškim subjektom, da se oslobodi spona patrijarhata te da počinje graditi svoj identitet.⁷⁰ Jitku Mírek nije mogao zaštititi od nasilja, te je ona shvatila da se u njega i njegovu zaštitu ne može pouzdati i da je za stvaranje svog života i identiteta odgovorna ona sama. Pred kraj romana, stavljajući Jitku u završnu fazu života u logoru, Pekarková nam nagoviješta da je njena glavna junakinja napokon počela stvarati svoj identitet upravo na taj način. Naposljetku, Jitka dolazi u Sjedinjene Američke Države i s odmakom od nekoliko godina promatra svoje iskustvo u logoru. Shvaća da svijet nije neograničen i otvoren, već se on sastoji od onog dijela kojeg pojedinac sam za sebe vidi i doživi. Jitka se napokon našla u zemlji o kojoj je sanjala, te može graditi sama svoju sudbinu, i živjeti po svojim pravilima.

---

⁷⁰ Isto. 29.

5. Zaključak

Jedna od temeljnih tema feminističke kritike je pitanje identiteta ženskog subjekta. S razvojem feminističke kritike ženski se subjekt oslobodio od spona muške dominacije, te je prestao postojati isključivo u binarnoj opoziciji s muškim subjektom. Nakon toga, žena je dobila mogućnost samostalno stvarati vlastiti identitet. U književnosti, subjekti svoj identitet često izražavaju kroz tijelo, budući da tijelo služi kao sredstvo izražavanja unutarnjih stanja i osjećaja subjekta. Potraga za identitetom subjekta veoma je čest motiv mnogih ženskih autorica. Zuzana Brabcová i Iva Pekárková nisu iznimke. Kao pripadnice češkog ženskog pisma, u svojim se djelima bave ženskom problematikom te opisuju svijet iz ženske vizure. Njihova djela karakteriziraju unutarnja promišljanja glavnih junakinja i odsutnost tabua. Obje se autorice u svojim djelima bave pronalaskom i izgradnjom identiteta glavnih junakinja, no čine to na različite načine. Glavni lik romana *Rok perel* Zuzane Brabcove, Lucie, se u svojoj potrazi za identitetom oslobodila spona prisilne heteroseksualnosti te ga počela graditi u homoseksualnoj vezi. Zaključili smo da ipak nije u potpunosti uspjela stvoriti svoj samostalan identitet zbog zaljubljenosti Magdom, svojom ljubavnicom. Vidjeli smo da Lucie svoj identitet izražava prvenstveno kroz tjelesna iskustva, te prema tome možemo jasno uočiti povezanost tijela i identiteta. Iva Pekárková u romanu *Kulatý svět* također naglašava neraskidivu vezu tijela i identiteta. Ona svoj glavni lik, Jitku, smješta u logor za izbjeglice, koji na neki način onemogućuje tijelu njegovu slobodu. Razvijanje Jitkinog identiteta promatrali smo kroz njen odnos s Mirekom i ostalim stanovnicima kampa. Nakon što je njeno tijelo pretrpjelo traumu, ona se počela oslobađati i sama stvarati svoj identitet. Prema tome, obje autorice su problematiku izgradnje ženskog identiteta iznijele na način opisan u feminističkoj kritici: žena svoj identitet stvara samostalno, bez ikakvih opozicija i dominacije muškaraca.

6. Literatura:

1. Bartlett, Djurdja.1999. *Tijelo u tranziciji*.Tekstilno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
2. Brabcová, Zuzana. 2002. *Rok perel*. Garamond. Praha.
3. Braidotti, Rossi.1994. *Nomadic subjects*. Columbia University Press. New York.
4. Butler, Judith.2000. *Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta*. Ženska infoteka. Zagreb.
5. Culler, Jonathan. 2007. *The Literary in Theory*. Stanford University Press. Stanford
6. Čaćinović, Nadežda.1999. *Civiliziranje tijela*. U Bartlett, Djurdja. *Tijelo u tranziciji*.Tekstilno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
7. Flax, Jane.1999. *Postmodernizam i rodni odnosi*. Feminizam/Postmodernizam. Ur.J. Nicholson,Linda. Liberata. Centar za ženske studije. Zagreb.
8. Foucault. Michel. 1994. *Znanje i moć*, Nakladni zavod Globus. Zagreb
9. Freud, Sigmund.1919. *Beyond the Pleasure Principle*. Standard Edition of the Complete Psychological Works of Freud. Vol.18.Translated by J.Strachey.Hogath Press.London.
10. Grosz, Elizabeth.1996.*Sexy Bodies*. Routledge. London – New York.
11. Hruška, Petr. Machala, Lubomír. Vodička, Libor. Zizler, Jiří. 2008. *V souřadních volnosti; Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Academia. Praha.
12. Labaš, Danijel.1999. *Neverbalna komunikacija: tijelo kao produžetak duše*.U: Bartlett, Djurdja. *Tijelo u tranziciji*.Tekstilno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
13. Moore, Henrietta. 1994. *Divided We Stand: Sex, Gender and Sexual Difference*. Feminist Review 47.
14. Pekárková,Iva. 2002.*Kulatý svět*. Mat'a. Prag.
15. Rich, Adrienne. 1976. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. W.W. Norton & Co. New York.

16. Scott, Joan Wllach. 1988. *Gender and the Politics of History*. Columbia University Press. New York
17. Šafranek, Ingrid.1999. *Paradoksalno tijelo – tekst kod Marguerite Duras*.U Bartlett, Djurdja. *Tijelo u tranziciji*. Tekstilno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
18. Župan, Dinko.2009. *Foucaultova teorija moći i kritika pojma rod*. ČSP 1. 7.–24.
19. Wittig, Monique.1981. *One is Not Born a Woman*.Feminist Issues1/2.
20. <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=839>
21. <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=495>
22. <http://www.crol.hr/index.php/kultura/5596-to-je-lezbijska-i-gej-knjevnost-sp-691>
23. <http://www.czechlit.cz/cz/autor/zuzana-brabcova-cz/>